

V zaključnem poglavju je osvetljena odločilna vloga, ki so jo slovenski kulturniki imeli v polemiki med srbskim (posredno jugoslovanskim) in slovenskim vodstvom, ki je potekala v letih 1958–1962. Slovenska politika je namreč šele po 7. kongresu ZKJ začela odločneje nasprotovati dolgoročni politiki poenotenja kulture v Jugoslaviji, ki jo je do srede leta 1958 tolerirala. Ta sprememba pa se ni odrazila v javnih nastopih vodilnih funkcionarjev ali v zapisanih programskih smernicah, temveč v podpori kulturnikov, ko so javno napadali jugoslovanstvo v kulturi. Gabrič je ovrednotil posamezne kritike in predstavil oblike odpora proti centralističnim poskusom zveznih oblasti pri gledališčih, filmu, časopisih, radiu, RTV, zgodovinopisju, šolstvu idr. Seveda je osrednjo pozornost namenil polemiki Pirjevec-Čosić v *Naši sodobnosti*, saj je pomenila vrhunec nasprotovanj med dvema pogledoma na nacionalno vprašanje in dvema konceptoma o nadaljnjem razvoju Jugoslavije. Po njegovih besedah so kulturni ustvarjalci veliko pripomogli, da je slovenska politika uspela ohraniti status quo in da je zagovarjanje nacionalnih pravic v Jugoslaviji dobilo legitimiteto.

Na koncu knjige, ki je za tisk prirejena doktorska disertacija, sta imensko kazalo in seznam uporabljenih virov in literature. Ta dokazuje, da je avtor največ odgovorov na vprašanja, ki jih išče zgodovinar, dobil v arhivskem gradivu oziroma v fondih oblastnih in političnih organov ter Zveze kulturnih organizacij Slovenije. Uporabil je tudi vrsto pričevanj, vse pomembne revije in časopise tedanjega časa, redke spomine in »ne preveč obsežno literaturo«.

Dr. Aleš Gabrič je v svoji knjigi *Socialistična kulturna revolucija* strnjeno, prepričljivo in celovito obdelal središčni problem slovenske kulturne politike v letih »socialistične demokracije«, ki se je izražal v dramatičnem in zamotanem odnosu med vladajočo ideologijo ter kulturno opozicijo in kritično inteligenco. Kot zgodovinar je konkretne probleme in osebe umestil v čas in prostor, zato je moral ovrednotiti tudi nekatera protislovna navskrižja v letih 1953–1963, kot na primer komunalni sistem, nacionalno vprašanje in centralistične namere zveznih oblasti, taktiko »vladanja« mlajše generacije slovenskih komunistov ipd.

Gabričevega dela ne odlikuje samo kontinuiran in celovit zgodovinski prikaz, temveč tudi jasna in tekoča pripoved, polna zanimivih citatov in plastičnega opisa zgodovinskih osebnosti, ki tudi povprečno razgledanega bralca ne more pustiti neravnodušnega. Izid lepo oblikovane monografije, ki jo je izdala Cankarjeva založba v Ljubljani, je tako pomemben dogodek za slovensko zgodovinopisje, pa tudi za založbo, saj prodaja po slabih dveh mesecih kaže, da gre za knjižno uspešnico.

Jože Prinčič

Zbornik soboškega muzeja, 3. Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 1994. 163 strani.

V letu 1994 je izšla že tretja številka *Zbornika soboškega muzeja*. Ob prvi številki zbornika je uredništvo zapisalo, naj bi publikacija »sledila dosežkom, na področju humanističnih – družboslovnih ved, povezanim z identiteto pomurskega kulturnega prostora ter vplivi in gibanji, ki tako ali drugače, oblikujejo tudi ta prostor«. V dosedanjih treh številkah (četrtja je v pripravi) je uredništvu te želje v veliki meri uspelo realizirati, uspelo pa mu je tudi zbrati širok krog sodelavcev, ki z različnih aspektov (arheološkega, etnološkega, kulturnozgodovinskega, zgodovinskega), pokrivajo problematiko pokrajine ob Muri.

Prvi prispevek v tretji številki *Zbornika* je napisal arheolog Stanko Pahič, obravnava pa gomilna grobišča ob Muri in Ščavnici. Na podlagi lastnih terenskih raziskav podaja avtor pregled gomilnih grobišč, ki po ocenah sodijo v glavnem v antično obdobje. Razlaga temelji na zunanjih oblikah še ohranjenih gomil, čeprav seveda zanesljivih zunanjih znakov za razločevanje gomil po starosti ni. Grobne vsebine so v veliki večini neznane, saj na območju, ki ga obravnava avtor, nobeno gomilno grobišče še ni bilo v celoti raziskano. Gomilna grobišča loči avtor po legi, številu gomil na grobišču in po velikosti. Postavlja tudi zanimivo vprašanje, ki je zaenkrat še brez odgovora, kdo so bili ljudje, ki so bili pokopani na osamljenih krajih, daleč od rimskih mest in cest. Odgovor na to vprašanje in osvetlitev problematike gomilnih grobišč na obravnavanem prostoru bodo lahko dala le morebitna nova raziskovanja.

Naslednji prispevek »Cerkvenoupravni položaj Slovenske krajine od 798 do 1958« je iz zapuščine pokojnega teologa in zgodovinarja Ivana Zelka, nastal pa je leta 1958 v času odločanja o uradni cerkveni jurisdikciji mariborske škofije nad Prekmurjem. Prispevek je razdeljen na več poglavij, v katerih je prikazana cerkvena pripadnost Prekmurja različnim škofijam. V najstarejšem obdobju je bilo Prekmurje seveda podrejeno Salzburgu, kmalu po nastanku zahodnih madžarskih škofij – Győr (998?). Veszprem (1002) – vendar ne takoj, je bilo Prekmurje pritegnjeno v madžarsko cerkveno upravo. Madžarski kralj Ladislav je za priključene dele ozemlja ustanovil novo škofijo v Zagrebu (1094), pod to je sodilo tudi Prekmurje, toda območje murskosoboške dekanije je kmalu pripadlo nazaj győrski škofiji. V prispevku se avtor dotakne še arhidiakonata v Murski Soboti (1331), opatije sv. Benedikta (okr. 1093), beksinskega arhidiakonata in poda cerkvena poimenovanja prekmurskega ozemlja. Po ustanovitvi sombolske škofije (1777) je sodilo Prekmurje pod njeno upravo, vendar je kmalu po razpadu Avstro-Ogrske oz. v letih 1923–41 in 1946–58 dejansko bil lavantinski škof višji duhovni pastir Prekmurcev, tako, da je bila priključitev tega ozemlja mariborski škofiji le legalizacija dejanskega stanja. Razprava je kljub relativni starosti ohranila »svježino« in je zanimiva tudi za naš čas.

Z upravo zgodovino se v svojem prispevku ukvarja Antoša Leskovec. Na podlagi arhivskih virov iz Pokrajinskega muzeja Maribor prikazuje pravni položaj dveh prekmurjskih krajev – Dolnje Lendave in Renkovec – konec 19. stoletja in uporabo madžarske zakonodaje za »lokalno samoupravo«. Ogrski zakon o občinah iz leta 1871 je glede pravnega statusa občin poznal tri kategorije: malo občino, ki je povezana z drugimi občinami v notarišijo in skupaj z njimi vzdržuje skupnega notarja; veliko občino, ki je gospodarsko dovolj močna, da opravlja svoje naloge in vzdržuje lastnega notarja; tretja kategorija je mesto z urejenim svetom, ki je neposredno podrejeno županjskemu svetu. Dolnja Lendava je konec novembra 1890 vložila prošnjo za preoblikovanje iz male v veliko občino. Za utemeljitev prošnje so seveda navedli tudi podatke, da izpolnjujejo zakonsko predpisane pogoje, v tem kontekstu je bilo najpomembnejše finančno stanje. Prošnja je bila ugodno rešena in Dolnja Lendava je kot edini prekmurjski kraj bila 1891. povzdignjena v veliko občino. Istočasno si je tudi mala občina Renkovci prizadevala za vrnitev v turniško notarišijo, v katero je spadala, dokler ni bila po uveljavitvi občinskega zakona iz leta 1871, vključena v bogojskovo notarišijo. Renkovci s svojim prizadevanjem kljub tehtnim argumentom niso uspeli, so pa bili ponovno priključeni k notarišiji Turnišče leta 1905.

V nadaljevanju *Zbornika* so objavljena predavanja, ki so potekala v Martjancih septembra 1992 ob 600-letnici ene najlepših gotških cerkva pri nas, cerkve sv. Martina.

Zgodovinski pregled Martjancev je prispevala Metka Fujs. Prva omemba kraja sega v leto 1365, ko se omenjajo kot Zentmartun, kraj sam pa je bil v okviru zemljišča Lindua (sedež je bil v Gornji Lendavi, danes Grad na Goričkem), ki ga omenjajo različne listine iz 13. stoletja. Sredi 14. stoletja je isto zemljišče prejela rodbina Széchy, v njihovi posesti je bilo do 1685, ko je družina izumrla. Leta 1687 je kupil grad v Soboti in trg Martjance ter še 40 vasi Peter Szapáry. Civilno upravno so bili Martjanci pod Železno županijo, od 1850 sedež notariata, v katerega so spadale še nekatere druge male občine. Kasneje v Jugoslaviji so bili Martjanci sedež Združene občine, od leta 1963 pa je bil v Martjancih sedež krajevnega urada. V Martjancih je bil že od okrog leta 1300 sedež župnije, cerkveno-upravno pa so spadali pod győrsko škofijo, od 1777 pa pod škofijo v Szombathelyu. Pomembnost kraja je avtorica prikazala prav skozi vlogi, ki jo je imel kot cerkveno, upravno in tudi kulturno središče širše okolice.

Prispevek Janeza Balažica »Janez Akvila in poslikava v Martjancih« je naravnani biografsko. Avtorja, ki se že dalj časa ukvarja s tem mojstrom, zanima predvsem, kdo je sploh bil Janez Akvila. Mojster je deloval v drugi polovici 14. in v začetku 15. stoletja, njegovo življenje pa je ostalo do današnjega časa tabula rasa – nepopisan list, kot pravi avtor. Raziskovalcem ni uspelo – vsaj zenkrat – najti pisnih virov, ki bi dali kaj več podatkov o mojstrovem življenju. Ostane torej en sam vir, njegovo delo, ki pa lahko včasih pove več o duhovni in kulturni podobi časa, manj pa o mojstru samem. Avtor oriše mojstrova dela, v sklopu teh pa analizira tudi dva njegova avtoportreta (starejši je v Veleméru na Madžarskem iz 1377–78, skoraj dve desetletji kasneje je nastal avtoportret v martjanski cerkvi), ki veljata za najstarejša srednjeevropska slikarska avtoportreta. Po avtorjevem mnenju prav avtoportreta potrjujejo, da Akvila v svojem času ni bil zgolj kakovosten obrtnik, ampak zrel, samozavesten umetnik, ki »v svojem prostoru in času, zaznamuje začetek velikega, individuuma zavezanega razvoja, ko se ustvarjalni prispevek ni več izgubljal v narekovani anonimnosti, marveč za njim stoji prepoznavljiv individualni napor«. Pomembna ugotovitev je tudi, da je pri poslikavi v Martjancih ob Akvili sodeloval še nek neznan slikar, avtor ga imenuje mojster martjanskih apostolov, ki je v slikarsko delavnico zanesel »pridobitve in duha internacionalne gotike«. Razpravo dodatno dokumentirajo še štiri fotografije poslikave v martjanski cerkvi.

Franc Kuzmič obravnava v svojem prispevku martjansko cerkev in župnijo v »najbolj zanimivem« 17. stoletju, ko so Martjanci doživeli reformacijo in turške napade in bili nekaj časa tudi dejansko podvrženi turški nadoblasti v Veliki Kaniži. Turki se celo pojavijo kot razsodnik v sporu med luterani in kalvinci, turški odgovor na ta nenavaden spor v času protestantizma je podkrepljen z grožnjo, »... če so vam torej glave drage in jih potrebujete, zvesto prenašajte drug drugega. Živite lepo v miru med seboj«. Kalvinci so spor izgubili in tako v bistvu prekinili svojo dejavnost med Prekmurci. Leta 1661 so Martjanci vključeni v popis luteranskih župnij, vendar je martjanska cerkev ostala protestantska samo do 1673, ko so jo morali predati katoličanom. Avtor objavlja tudi nekaj dokumentov iz tistega časa (Vizitacijski zapisnik za Martjance iz leta 1627; znamenito »Martjansko pogodbo« iz leta 1643, pisano v prekmurščini; pismi turških oblastnikov iz Velike Kaniže; pismo grofice Sare Draškovič; pismo rakičanskega oskrbnika Blaža Temlina grofu Adamu Batthyanyju), ki dodatno osvetljuje razmere v Martjancih.

Prispevek dr. Jožefa Smeja se ukvarja z nekaterimi »spomina vrednimi možmi«, ki so bili iz krajev martjanske (pra)župnije, ali pa so vsaj v njej delovali. Prvi, ki ga omenja, je župnik Erazem, prav on je dal pozidati in poslikati leta 1392 martjansko cerkev. Kot zadnji v tem pregledu je v omenjen Josip Dravec (r. 1912), ki je izdal knjigi o glasbeni folklori Prekmurja in Prlekije. Upamo, da bo avtor v napovedani razpravi o martjanski župniji res napisal nekaj več o tistih pomembnejših možeh (mogoče bi se našla tudi kakšna ženska) martjanske (pra)župnije, kajti objavljeni pregled je le preveč sumaren, predstavlja pa dobro osnovo za poglobljeno in razširjeno študijo.

V nadaljevanju *Zbornika* sledita dve poročili. Najprej je tu poročilo Irene Šavel o arheološkem izkopavanju v Bukovnici leta 1992. Izkopavanje sodi v sklop dolgoročne raziskovalne naloge o neo-eneolitskem obdobju v Pomurju, saj je prav to čas v arheoloških obdobjih, ko je bila pokrajina najgosteje

poseljena. V Bukovnici so leta 1992 izkopal pet sond, največ izkopanega materiala predstavljajo izdelki iz gline in kamnito orodje, ki je bilo v glavnem najdeno v jamah.

Drugo poročilo govori o četrtem najstarejšem deblaku v Evropi, ki je bil najden v mrtvem rokavu reke Mure pri Hotizi. Poročilo sta napisala Milan Erič in Ivo Nemeč, v sklopu tega pa je krajši prispevek (osnovni podatki o najdbi in najdišču) Ivana Tuška. Deblak iz hrastovega lesa je bil najden junija 1989 v globini 4–5 m, ob eksploataciji gramoznih plasti za potrebe gradbeništva. Imel je poškodovano krmo in kljun, ohranjena dolžina deblaka tako znaša 934 cm, notranja širina 85 cm, zunanja pa 110 cm. Analize radioaktivnega ogljika C14 so pokazale izjemno starost deblaka (7613 ± 187 BP), uvodne raziskave in primerjave pa ga uvrščajo na četrto mesto v Evropi in verjetno tudi v svetu.

Zbornik prinaša še bibliografijo dr. Jožefa Smeja, ki jo je pripravil Franc Kuzmič in ocene razstave, knjig in publikacij.

Martin Šteiner

OBVESTILA

OBVESTILO O SIMPOZIJU »SLOVENIJA V LETU 1945«

Zveza zgodovinskih društev Slovenije obvešča vse svoje člane, da bo organizirala simpozij ob 50-letnici konca druge svetovne vojne z naslovom »Slovenija v letu 1945« od 27. do 28. septembra 1995 v Cankarjevem domu v Ljubljani. Na simpoziju bodo sodelovali štirje tuji in osem domačih referentov s sledečimi referati:

Prof. dr. Tone Ferenc (Ljubljana): »Priprave na konec vojne v Sloveniji«; Prof. dr. Pirjevec (Trst, Padova): »Odnos do Slovenije v Washingtonu, Londonu in Rimu«; Dr. Leonid Gibianski (Moskva): »Sovjetski Savez i Jugoslavija 1945. godine«; Doc. dr. Karl Stuhlpfarrer (Dunaj): »Vrane ne letamo brez kljuna! Die Kaerntner Slowenen am Beginn der zweiten Republik Oesterreich«; Mag. Boris Mlakar (Ljubljana): »Domobranstvo in konec vojne«; Dr. Bojan Godeša (Ljubljana): »Izobraženci in leto 1945: od pričakovanj k stvarnosti«; Doc. dr. Jera Vodušek Starič (Ljubljana): »Prevzem oblasti – od osvoboditve do volitev«; Dr. Tamara Griesser Pečar (Hamel): »Pomen 'osvoboditve' za slovensko katoliško cerkev«; Prof. dr. Dušan Nečak (Ljubljana): »Slovensko nemštvo kot nacionalni in razredni sovražnik«; Mag. Nevenka Troha (Ljubljana): »Osvoboditev ali okupacija, samoodločba ali revolucija – Primorska in Trst«; Dr. Jože Prinčič (Ljubljana): »Uvod v gospodarsko preobrazbo«; Dr. Aleš Gabrič (Ljubljana): »Leto 1945 in slovenska kultura«.

Tuja predavanja bodo simultano prevajana.

Program predavanj z vsemi ostalimi informacijami boste prejeli v mesecu avgustu.

Ljubljana, junij 1995

IO ZZDS